

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Sociologie

PhDr. Tereza Vandrovcová

Zvířata jako laboratorní objekty:

Analýza mocenského diskurzu

Animals as Laboratory Objects:

Analysis of the Power Discourse

Autoreferát (teze) disertační práce

Vedoucí práce: PhDr. Oleg Suša, CSc.

2017

1. Cíl práce a struktura textu

Cílem předkládané disertační práce je analýza mocenských korelátů expertního vědění a dalších společenských mechanismů, které brání otevřené a nepředpojaté diskuzi nad etikou využívání zvířat v biomedicínském výzkumu a aktivnějšímu hledání a zavádění alternativních postupů, které zvířata buď nevyužívají vůbec, nebo v minimální míře.

V rámci svého výzkumu jsem s pomocí kritické diskurzivní analýzy sledovala, jak jsou laboratorní zvířata konstruována ve vědeckých textech, jakým způsobem vnímají laboratorní pracovníci problematiku používání zvířat při pokusech, ale i kritickou opozici a nakonec jaké jsou argumenty a znalosti této opozice, kterou v mém výzkumu reprezentují aktivisté za práva zvířat.

Tímto tématem navazuji na svou diplomovou práci, která byla později vydána pod názvem *Zvíře jako pokusný objekt: sociologická reflexe* (Vandrovcová 2011). V té jsem představila zahraniční studie, které se zabývají vlivem specifické vědecké socializace na míru potlačení etických zábran a soucitu se zvířaty, dále sociální konstrukcí laboratorních zvířat coby objektů a také tím, jak je tato objektivizace udržována v běžné laboratorní praxi. Také jsem nastínila problematiku byrokratizace vědeckých institucí a štěpení zodpovědnosti. V disertační práci tyto poznatky rozvíjím a obohacuji o kvalitativní empirický výzkum realizovaný v českém prostředí.

Jednou z důležitých součástí kritické diskurzivní analýzy je zasazení zkoumaných diskurzů do kontextu širší sociální praxe, která je historicky a kulturně specifická. Proto se ve druhé kapitole disertace věnuji stručnému shrnutí historie „zvířete“ v západním myšlení s přihlédnutím k vývoji využití zvířat coby laboratorních objektů. V další kapitole práci zasazuji do teoretického rámce oboru *Animal Studies* a jeho kritické odnože *Critical Animal Studies*. Věnuji se vývoji a etablování tohoto relativně mladého oboru a představuji vybrané oblasti zkoumání relevantní k tématu této disertační práce.

Čtvrtá kapitola je věnována přehledu argumentů, které jsou oběma stranami používány v diskuzi nad legitimitou a vědeckou relevancí používání zvířat v rámci biomedicínských experimentů.

Podrobnějšímu představení cílů mého výzkumu se věnuje kapitola pátá, ve které nastiňuji návaznost na svou předchozí práci a rozvíjím výzkumné otázky. V šesté kapitole představuji používanou metodu, kterou je kritická diskurzivní analýza. Dále popisuji průběh výzkumu,

v jehož rámci jsem analyzovala vědecké texty a prováděla semi-strukturované kvalitativní rozhovory s laboratorními pracovníky a s aktivisty za práva zvířat.

Sedmá kapitola je věnována analýze těchto textů, přičemž největší důraz je kladen na rozhovory s laboratorními pracovníky. V osmé kapitole pak výsledky této analýzy shrnuji a interpretuji.

2. Historický vývoj „zvířete“ v lidské společnosti

Druhá kapitola je věnována stručnému načrtnutí historického vývoje statusu zvířat v lidské společnosti a vztahu lidí k nim se zaměřením na evropskou kulturu a se zvláštním zřetelem k vývoji konkrétního využití zvířat coby laboratorních objektů. Zabývám se v ní jak popisem tohoto vývoje, ale i jeho možnými příčinami.

Výklad začíná lovci a sběrači, jejichž vztah s ostatními zvířaty byl dle Serpella a Paula (2003) spíše partnerský než hierarchický a nepřátelský. Typickým rysem je také neexistence jasné demarkační linie mezi lidským a mimolidským. Západní pojmy jako lidstvo a příroda, které jsme zvyklí vnímat dichotomicky, jsou pro lovce a sběrače dle Ingolda (2013) téměř cizí kategorie, protože k přírodnímu světu přistupují stejně jako ke světu sociálnímu. Zajímavostí je, že se u sběračsko-loveckých kultur údajně vyskytovala záliba v chovu tzv. domácích mazlíčků, která byla pozorována také u původních obyvatel Austrálie a Ameriky.

S příchodem domestikace, pasterectví a zemědělství se vztahy lidí se zvířaty (i s ostatními lidmi) dramaticky proměňují. Již nešlo o rovnocenné partnerství, ale o vztah nadřízenosti a podřízenosti. Vztah, ve kterém jsou zvířata ovládána, se postupně rozšířil i na zvířata, která byla stále ještě divoká. Bylo totiž třeba vytlačit či vyhubit predátory, kteří se stali nežádoucí konkurencí, protože představovali hrozbu pro hospodářská zvířata (DeMello 2012). Přestože ve starověku přetrvávají některé náboženské kultury zvířat, ve společnosti začínají převládat spíše utilitární mezidruhové vztahy.

V antickém Řecku a Římě se společně s rozvojem vědeckého bádání staly oblíbenými veřejné anatomické demonstrace se zvířaty. Zároveň dochází k vášnivým diskuzím nad morálním statutem mimolidských¹ zvířat. Zatímco Aristotelés, stoikové a někteří novoplatonici zastávali názor, že zvířata nejsou racionální a jsou na světě od toho, aby sloužila lidem,

---

¹ Tento pojem se používá pro zdůraznění předpokladu, že neexistuje ostrá demarkační linie, kterou by se člověk vyčleňoval ze skupiny ostatních živočišných druhů. Anglický pojem „non-human animals“ zde překládám jako „mimolidská zvířata“, tedy stejně jako prof. Kohák v přemluvě k českému vydání *Osvobození zvířat* Petera Singera ([1975] 2001). V disertační práci jej však nebudu ze stylistických důvodů používat systematicky.

Aristotelův následovník Theofrastos, kynik Dógenés ze Sinópe, pythagorejci a další myslitelé oproti tomu zvířatům přisuzovali vysoké duševní schopnosti a jejich zabíjení považovali za problematické (Serpell 1986).

S nástupem středověku a křesťanství vědecká aktivita včetně pokusů na zvířatech utichá, stejně jako filosofické diskuze. Raní církevní otcové převzali jen tu část antické debaty, která vyzdvihovala *řetězec bytí* a umožnila de facto libovolné využívání i zabíjení zvířat (Guerrini 2003). Podle křesťanské tradice byla Země i zvířata, která ji obývají, stvořena výslovně pro naplnění potřeb člověka a patřila do zcela jiné morální kategorie. Strážci křesťanských tradic trvali na centrální a nadřazené pozici člověka, stejně jako na zásadní odlišnosti mezi lidmi a zvířaty. S tím souvisí také to, že v této době vyvolávalo pohoršení držení domácích mazlíčků, které bývalo spojováno s čarodějnictvím (Serpell a Paul 2003).

S příchodem novověku se tradice pitev a pokusů na zvířatech včetně veřejných anatomických demonstrací začíná obnovovat. Antropocentrický pohled na vztah lidí a ostatních zvířat, v jehož rámci existovala silná tendence vidět ve všem lidský účel a střežit ostře vedenou linii mezi lidmi a ostatními zvířaty, vrcholil v 16. a 17. století. Antropocentrický pohled je ale postupně zpochybňován rozvojem přírodních věd. Poznatky z těchto oblastí přinesly prozření, že se svět netočí kolem lidí, ale že jsou jen jednou z mnoha součástí obrovského celku (Thomas 1991). Zároveň ve společnosti roste citlivost vůči násilí páchaném na zvířatech, což Elias připisuje tzv. *civilizačnímu procesu* (Elias 2006).

Ve společnosti se v 17. a 18. století objevuje diskuze o problematice týrání zvířat, která ale byla motivována antropocentrickými zájmy. Locke, Hogarth i Kant byli přesvědčeni, že člověk, který je násilný vůči zvířatům, se bude pravděpodobně dopouštět násilí i vůči lidem. Ve stejné době se však objevují i autoři, kteří začali hájit zlepšení našeho vztahu ke zvířatům kvůli zájmu o zvířata jako taková, např. Rousseau nebo Bentham (Serpell a Paul 2003).

Zásadní vliv na změnu chápání vztahu lidí a ostatních zvířat měl britský přírodovědec Darwin, který prosazoval na svou dobu revoluční myšlenku, že se člověk vyvinul z jiných živočišných druhů, a je tedy blízkým příbuzným ostatních savců. Dalším jeho odvážným tvrzením bylo, že schopnosti lidí a ostatních zvířat se liší pouze měrou, ale nikoliv podstatou (Darwin 1871).

Na přelomu 18. a 19. století dochází k dalšímu rozmachu experimentování na zvířatech, což již bylo během 19. století následováno první vlnou aktivismu ochrany zvířat a postupným zformováním antivivisekčního hnutí v západní Evropě. Biomedicína, která stále více využívá laboratorní zvířata, ale přichází ve 20. století s novými průlomy, které používání těchto zvířat

v očích veřejnosti více méně ospravedlnily. Naléhavost danou epidemiemi nových nemocí a triumfů vědy, kterých bylo dosaženo s využitím pokusů na zvířatech, ale také dvě světové války, hlas antivisekčního hnutí v 1. polovině 20. století oslabily (Guerrini 2003). S rozvojem industrializace a urbanizace lidé přestali být závislí na fyzické síle zvířat a s rozvojem živočišného průmyslu už nemuseli být konfrontováni s jejich porážkou. Ve společnosti následkem toho přibývá biocentrických postojů, mezidruhové empatie a chová se též více domácích mazlíčků (Franklin 1999).

Od 60. let se proto začíná stará antivisekční diskuze postupně rehabilitovat v prostředí vzestupu emancipačních hnutí a popularizace nových poznatků o mentálních a emocionálních schopnostech zvířat. Objevuje se tzv. druhá vlna aktivismu za práva zvířat a teoretických prací, které s filosofickou precizností formulují požadavky hnutí za osvobození zvířat (Guerrini 2003). V rámci vědecké komunity je v souladu s novými náladami ve společnosti deklarován důraz na úsilí o jejich omezení např. prostřednictvím evropské Směrnice (EU 2010) či prosazování principu R3 (Russell a Burch 1959).

Naše společnost za posledních několik tisíc let prošla obdobím radikálních proměn, pokroků, ale i regresí v míře morálního zaujetí a ohleduplnosti v zacházení s ostatními zvířecími obyvateli této planety. Rozdílné chápání morálního statusu zvířat v minulosti vedlo a dodnes vede k řadě rozporů mezi různými sociálními skupinami, z nichž některé hájí stále ještě převážně antropocentrický status quo a jiné prosazují biocentričtější přístupy. V zájmu pochopení těchto konfliktů jsem se je pokusila zasadit do historického kontextu a alespoň ve velmi omezené míře nastínit, jaké jsou jejich kulturní zdroje.

3. Zvířata v sociologii

Třetí kapitola disertační práce je věnována zasazení zkoumaného tématu do teoretického rámce interdisciplinárního oboru Animal Studies a představení vybraných oblastí zkoumání, které jsou k tomuto tématu relevantní.

Nejprve se zabývám otázkou, proč byla role zvířat v lidské společnosti sociology tak dlouho ignorována a jak se „zvířecí otázka“ postupně dostala do pozornosti společenských věd. V oddílu o interdisciplinaritě oboru představuji různé teoretické přístupy z oblasti antropologie, filosofie, psychologie a dalších disciplín, které představují pro sociologické zkoumání významnou inspiraci a užitečný zdroj vědění.

Také se věnuji tomu, jak v sociologii a dalších příbuzných disciplínách došlo k postupnému etablování oboru Animal Studies a jeho kritické odnože Critical Animal

Studies (CAS), v jejímž rámci práci zpracovávám. Popisují východiska, předpoklady a nové výzvy tohoto oboru, které vychází z uznání zvířat coby svébytných aktérů a snahy o kritickou reflexi násilí, které je na nich lidmi pácháno (Pedersen 2014).

V závěru kapitoly představuji zahraniční studie týkající se dvou témat, která se přímo týkají mého výzkumu: sociální konstrukce laboratorních zvířat coby laboratorních objektů a otázky vzájemného porozumění opozice a konstruování identit. Tyto výzkumy ukazují, že v rámci laboratorní kultury bývá vytvářena taková konstrukce laboratorního zvířete, která v očích pracovníků minimalizuje jeho živoucí podstatu a individualitu (Lynch 1988) a která vede k přehlížení jeho potřeb (Phillips 1993). Tato konstrukce je vytvářena jak prostřednictvím způsobu, jak se o laboratorních zvířatech píše ve vědeckých textech (Birke a Smith 1995, Turner 1998), tak i v běžné interakci mezi pracovníky (Arluke 1990). Studentům je tento přístup ke zvířatům předáván v rámci vědecké přípravy (Solot a Arluke 1997, Barr a Herzog 2000).

Další výzkumy se týkaly způsobu, jakým se účastníci kontroverze vnímají navzájem, a zda toto mnohdy výrazné zkreslení může bránit otevření diskuze. Jak ukazují Gluck a Kubacki (1991) nebo Paul (1995), vědci hájící pokusy na zvířatech i aktivisté za práva zvířat mají tendenci vnímat své názorové protivníky velmi zkresleným způsobem. Zejména u laboratorních pracovníků je tato tendence velmi silná, kdy aktivisty často vykreslují jako neinformované a protivědecké fanatiky, což pak přispívá k jejich neochotě vstupovat do diskuze s touto protistranou (Michael a Birke 1994). To, že je tato představa aktivistů coby anti-vědeckých a neinformovaných jedinců vzdálená realitě ve svém výzkumu dokládají Herzog (1993) a Taylor (2005).

4. Argumenty pro a proti

Ve čtvrté kapitole představuji přehled nejčastějších argumentů, které na obou stranách zkoumané kontroverze zaznívají.

Jedna z otázek, která se v rámci diskuze nad používáním zvířat na pokusy často vyskytuje, se týká problematiky přiznání práv, která by dotčeným jedincům zaručila ochranu před bolestí i ztrátou života. Zatímco zastánci pokusů koncept práv zvířat zcela odmítají z důvodu nižší inteligence nebo morálních vlastností zvířat či účasti v morální komunitě, někteří kritici pokusů tento koncept naopak považují za eticky konzistentní vzhledem k existenci

marginálních případů². Pokusy na zvířatech pak někteří z nich přirovnávají k nedobrovolným pokusům na lidech a vyjmutí zvířat z morální komunity považují za neobhajitelné.

V diskuzích se rovněž vyskytuje otázka lidské výjimečnosti, která má zvířata z morálních ohledů vyloučit ostrou demarkační linií. Kritici, kteří tento přístup označují jako druhismus³, však tvrdí, že je v rozporu s Darwinovou evoluční teorií, která předpokládá mezidruhovou kontinuitu.

Další otázkou je problém vyvážení nákladů a přínosů, kdy jedna strana tvrdí, že jsou ztráty na zvířecích životech vyváženy lidským užitkem, zatímco druhá strana namítá, že v reálné praxi k pečlivé cost-benefit analýze nedochází. Diskuze se rovněž dotýká otázek, jak závažné jsou zákroky během pokusů a jak jsou zvířata legislativně chráněna.

Poslední zmiňovanou oblastí kontroverze je otázka minulých úspěchů pokusů na zvířatech a jejich vědecká validita. Zatímco zastánci používání zvířat věří, že bez zvířat by nedocházelo k takovému pokroku a že jsou tyto metody vhodné, odpůrci naopak vyjadřují názor, že minulé úspěchy nemohou ospravedlnit současnou praxi, že ke stejným úspěchům mohlo dojít i bez využití zvířat a že existují spolehlivější metody, neboť zvířecí organismus podle nich může reagovat zcela jinak než lidský.

5. Cíle a metody výzkumu

Jak již bylo řečeno v úvodu, cílem této disertační práce je analýza mocenských korelátů expertního vědění a dalších společenských mechanismů, které brání otevřené a nepředpojaté diskuzi nad etikou využívání zvířat v biomedicínském výzkumu a aktivnějšímu hledání a zavádění alternativních postupů, které zvířata buď nevyužívají vůbec, nebo v minimální míře.

Pro realizaci vlastního výzkumu jsem se rozhodla použít metodu kritické diskurzivní analýzy (CDA), která se řadí mezi sociálně-konstruktivistické přístupy (Fairclough 1995). Tato metoda klade velký důraz na jazyk, skrze který lidé vytváří reprezentace reality, jež „nejsou jen pouhým odrazem již existující reality, ale přispívají ke konstruování reality“ (Phillips a Jorgensen 2002, 9). Jedním z rysů kritické diskurzivní analýzy je její kritičnost, kdy výzkumník neusiluje o politickou neutralitu, ale naopak se zasazuje o změnu. Prostřednictvím

² Malé děti nebo mentálně postižení dospělí, kteří mohou mít úroveň inteligence a schopnost morálního uvažování na nižší úrovni než jiné živočišné druhy.

³ Rovněž překládáno jako speciesismus. Jedná se o ideologii druhové nadřazenosti, která umožňuje diskriminaci či vykořisťování určitého živočišného druhu na základě morálně irelevantních fyzických odlišností (Singer 2001).

kritické analýzy se výzkumníci CDA snaží propagovat „více rovnostářské a liberální diskurzy, a tím podporovat demokratizaci.“ (Phillips a Jorgensen 2002, 88)

Pro dokreslení toho, jakým způsobem je v diskurzu vědy zobrazováno, resp. upozadováno laboratorní zvíře, jsem na samotném začátku svého výzkumu analyzovala několik namátkově vybraných odborných článků o pokusech na zvířatech a grantových aplikací od českých autorů. Cílem tohoto kroku bylo zjistit, jakým způsobem je identita zvířat konstruována v jazyce vědy. Případné potlačení jejich subjektivity totiž může mít negativní vliv na chápání zvířete coby vnímajícího tvora, jehož zájmy je nutno brát v úvahu při cost-benefit analýze.

Těžiště práce však leží v semi-strukturovaných rozhovorech s českými aktéry této „kontroverze“, mezi něž patří jednak lidé, kteří pokusy na zvířatech provádí v rámci své práce v laboratoři, a jednak aktivisté (členové neziskových organizací), kteří se vůči této praxi staví odmítavě. Pomocí metody „sněhové koule“ (Hendl 2005, 152) se mi podařilo získat celkem devět laboratorních pracovníků, mezi kterými byli výzkumníci, doktorští i magisterští studenti a jedna laboratorní technička, a šest lidí, kteří jsou aktivní v organizacích zabývajících se ochranou či právy zvířat, z nichž se dvě respondentky specializovaly přímo na téma nahrazování pokusů na zvířatech, zbytek vzorku tvořili aktivisté s jinými specializacemi.

Skrze rozhovory s laboratorními pracovníky jsem chtěla zjistit, jaké mají tito lidé názory na etické otázky využívání zvířat ve výzkumu, jak vnímají samotná zvířata, zda a jaký vědecký význam podle nich má výzkum se zvířaty, jakou spatřují perspektivu pokusů na zvířatech a jakým způsobem si představují argumenty jejich odpůrců i odpůrce samotné. Také mě zajímalo, jaké jsou podle nich postoje široké veřejnosti a jakou roli v utváření veřejného mínění hrají média. Rovněž mě zajímalo, zda využívají nějaké legitimizační či distanční strategie pro vyrovnání se s potenciálně emocionálně citlivou situací.

Vzhledem k tématu práce jsem o něco více prostoru věnovala lidem, kteří pokusy provádí, než odpůrcům. Aktivisté byli do výzkumu zahrnuti zejména pro ucelenější obrázek o diskuzi nad etikou využívání zvířat v biomedicíně, aby byly známy jejich postoje i konkrétní argumenty, ochota k diskuzi a odborné znalosti, což jsem konfrontovala s představou, jakou o protistraně mají zastánci pokusů. Rovněž mě zajímalo, jakým způsobem vnímají pracovníky, kteří se pokusům na zvířatech věnují.

6 Analýza a Interpretace

Z analýzy vědeckých textů vyplynulo, že je v nich status zvířat coby živých bytostí často marginalizován, čímž byl vytvořen obraz deindividualizovaného vědeckého předmětu.

Ve studovaných textech jsem nacházela jevy jako *instrumentalizace* (zvířata jako nástroje), *upozadování* (zvířata reprezentovaná pouze svými orgány či tkáněmi), *kategorizace* a *determinace* (zvířata spatřovaná jako příslušníci zvláštní kategorie, která předurčuje jejich osud jako laboratorních zvířat). Tato typologie zobrazování zvířat se podobá Arlukeovým zjištěním, když ve svém etnografickém výzkumu rozeznal konstrukce zvířat jako „ušlechtilá chemikálie“, „spotřebitelské dobro“ a „týmový hráč“ (Arluke 1994, 143). Naproti tomu badatelé jsou jako aktéři často skryti (*pasivizace*) a jejich výzkumné procedury jako by ožívaly vlastním životem. Tento styl psaní napomáhá reprezentovat zvířata jako předměty racionální kalkulace namísto živých bytostí.

Při analýze rozhovorů s laboratorními pracovníky jsem identifikovala několik diskurzů, z nichž se vůbec nejčastěji projevoval diskurz nezbytnosti, který legitimizoval použití zvířat absencí alternativních postupů a potřebou nových léčebných postupů. Pouze dvě respondentky (technička a bývalá výzkumnice) zmínily také kritiku pokusů, které se podle nich dělají duplicitně, a tudíž zbytečně. V rozhovorech byl patrný též diskurz druhové nadřazenosti, který se projevoval hlavně naprostou nepřijatelností využívání lidských subjektů, a diskurz boje o přežití, který někdy laboratorní zvířata vykresloval jako škůdce.

Svůj vztah k laboratorním zvířatům respondenti popisovali spíše v pozitivních termínech a měli tendenci zdůrazňovat, že nejsou chladnokrevní. V rozhovorech jsem si také všimla, jak se vyrovnávají s emocionálně náročnými situacemi. Někteří se ujišťovali tvrzením, že by se zvířata bez výzkumu vůbec nenarodila, a popisovali také určitou potřebu „otupět“ a „tolik nad tím nepřemýšlet“. V rámci analýzy tranzitivity výpovědí, ve kterých popisovali emocionálně náročnější činnosti, vykazovali známky odstupů a upozadování aktéra.

Laickou veřejnost laboratorní pracovníci vnímali vesměs buď jako informovanou a souhlasnou s používáním zvířat ve výzkumu, nebo neinformovanou, manipulovatelnou a protestující. Ve stejném duchu pak byla konstruována i média coby kvalitní, informovaná a souhlasná a bulvární, neinformovaná a kritická.

Důležitou součástí pak byla též analýza toho, jakým způsobem laboratorní pracovníci konstruují identitu aktivistů. Ti byli respondenty popisováni podobně jako neinformovaná část veřejnosti a kromě nedostatku informací se vyznačovali tím, že jsou manipulovatelní, příliš emocionální a nekompetentní chápat důležitost výzkumu. Někteří pracovníci rovněž naznačovali jistou míru pokrytectví aktivistů, kteří podle nich protestují proti výzkumu, jehož výdobytky pak sami využívají, což však bylo v rozporu s tím, co jsem zjistila během rozhovorů s aktivisty, kteří svůj kritický postoj projevovali i změnou životního stylu.

Laboratorní pracovníci nebyli příliš obeznámeni s jejich argumenty a k možnosti vzájemné spolupráce byli spíše skeptičtí.

V rámci analýzy rozhovorů s aktivisty jsem zjistila, že z principu jsou všichni proti používání laboratorních zvířat v biomedicíně, nicméně dva respondenti připouštěli jistou možnost ospravedlnění některých vyloženě nezbytných výzkumů. Vzápětí však rychle artikulují diskurz zbytečnosti, v jehož rámci oni, ale též většina dotazovaných aktivistů konstruovala realitu, ve které jsou téměř všechny prováděné experimenty na zvířatech zbytečné.

Při vysvětlování svého nesouhlasu s pokusy byl respondenty z řad aktivistů artikulován diskurz spravedlnosti, který zvířata popisoval jako nevinná stvoření, která si takové jednání nezaslouží. Tento diskurz lze dát do opozice k diskurzu boje s přírodou, který se objevoval v promluvách některých laboratorních pracovníků. Aktivisté též artikulovali biocentrický diskurz, v jehož rámci kritizují zneužívání mocenského postavení člověka a který je v přímé opozici k antropocentrickému diskurzu druhové nadřazenosti obvykle artikulovanému laboratorními pracovníky.

Aktivisté kromě etických výtek rovněž v rozsáhlé míře konstruovali diskurz špatné vědy, kdy zastávali názor, že jsou pokusy na zvířatech špatně přenositelné na lidské subjekty, což dokládali konkrétními případy nebezpečných následků u lidí, kteří byli ošetřováni léčebnými postupy otestovanými na zvířatech, a že jsou tudíž tyto metody nebezpečné a rozvoj vědy spíše brzdí. Oproti mnohem precizněji formulovaným etickým problémům se zde někteří dopouštěli jednostranné argumentace, která stavěla na anekdotických problematických případech, a nebrali v potaz takové, které k pokroku v biomedicíně nakonec vedly.

Při popisování budoucí perspektivy byl u některých respondentů patrný diskurz místy až naivního technooptimismu, kdy vkládali velké naděje do budoucího vývoje alternativních metod bez využití laboratorních zvířat. Většina z nich však nebyla o těchto alternativních možnostech dostatečně informována. Ti, kteří informováni byli, neboť se tématu dlouhodobě věnují, vyjmenovávali již existující alternativy, které by již dnes mohly nahradit řadu pokusů na zvířatech, např. kombinace počítačového modelování a tkáňových kultur nebo mikrodávky, které představují podání bezpečné mikroskopické dávky dobrovolníkům a měření účinků zkoumané látky vysoce citlivými přístroji. Aktivisté v tomto vzorku tedy nevykazovali antivědecké postoje, které u nich předpokládali někteří zpovídání laboratorní pracovníci, ale naopak podporovali moderní technologická řešení, podobně jako aktivisté ve výzkumu Herzoga (1993) a Taylora (2005).

Co se týče vnímaných překážek zavádění alternativ, respondenti uváděli časovou a finanční náročnost. Někteří informanti zmiňovali také malou informovanost a nedostatek zkušenosti laboratorních pracovníků s těmito alternativními postupy.

Ohledně možnosti otevření diskuze většina aktivistů zmiňovala velké překážky, kdy pocítují, že s nimi vědci odmítají navázat spolupráci, ačkoliv se snaží kromě etických námitek zdůrazňovat také odborné, metodologické důvody k zavádění alternativ. Když se zpětně podíváme na obrázek, jaký o aktivistech dle rozhovorů mají laboratorní pracovníci, není se ani moc čemu divit. Většina pracovníků totiž na druhé straně diskuzního stolu očekává protivědecké a nekompetentní názory, kterými pravděpodobně nechtějí ztrácet svůj drahocenný čas.

7. Závěr

Stereotyp nekompetentních aktivistů a neznalost některých jejich argumentů ve výpovědích laboratorních pracovníků podle mého názoru brání otevřené diskuzi o problematice používání zvířat ve výzkumu, ať už z etického či metodologického hlediska. Rovněž předpokládám, že ochotě otevřít tuto diskuzi brání konstruování laboratorních zvířat coby objektů, které je přítomno nejen ve vědeckých textech, ale je dále rozvíjeno i v běžné laboratorní praxi.

Laboratorní pracovníci mnohdy předpokládají, že jsou to aktivisté, kteří jsou předpojatí a vnímají realitu pokrouceným způsobem. Je sice třeba podotknout, že aktivisté nejsou ve všech případech zevrubně informováni a ve svých výpovědích někdy podléhají konfirmačnímu zkreslení, na druhou stranu jsou to často právě laboratorní pracovníci, kteří jsou v zajetí podmíněné etické slepoty, která jim pak brání objektivně posoudit situaci a reflektovat možné etické problémy.

Jak ukazují zahraniční výzkumy, vědecká socializace zahrnující rutinní používání laboratorních zvířat může vést k systematickému potlačení etických zábran a akceptaci laboratorní kultury, v jejímž rámci je zvíře chápáno spíš jako zdroj dat než jako živý tvor s jedinečnou identitou a vlastními potřebami (Lynch 1988, Arluke 1990, Phillips 1993). Laboratorní pracovníci jsou pak touto specifickou laboratorní kulturou při posuzování etické oprávněnosti používání zvířat nutně ovlivněni. Považuji proto za důležité, aby tato témata byla diskutována v rámci širšího okruhu aktérů kontroverze, tedy nejen za přítomnosti přírodovědců a lékařů, kteří prošli specifickou vědeckou socializací zahrnující pokusy na zvířatech.

Přínosem této disertační práce je kromě samotné analýzy mechanismů, které brání otevřené diskuzi, také možnost využití těchto poznatků k zorganizování platformy pro otevřenou výměnu informací a názorů např. ve formě konference s panelovou diskuzí či dlouhodobějšího projektu spolupráce.

Již existujícím příkladem hodným následování je interdisciplinární projekt realizovaný asociací *Laboratory Animals in the Social Sciences and Humanities*, jehož cílem je navázání dlouhodobé spolupráce mezi přírodovědci, sociálními vědci, nevládními organizacemi i politiky za účelem humánnější vědy ve vztahu ke zvířatům (Davies et al. 2016).

Účast sociálních vědců může diskuzi obohatit o porozumění sociálním, psychologickým a kulturním procesům, které mnohdy ovlivňují praxi používání laboratorních zvířat, aniž by to bylo aktéry této praxe reflektováno. Zapojení aktivistů resp. neziskových organizací zase může do diskuze vnést etické otázky, které jsou v současné době z výše nastíněných důvodů často upozadřovány. Výsledkem by měl být apel na důslednější dodržování cost-benefit analýzy a aktivnější zavádění alternativních postupů, které zvířecí modely nevyužívají.

V dlouhodobějším horizontu by poznatky této práce a následné otevření diskuze nad touto problematikou mohly iniciovat politickou změnu ve způsobu, jakým se rozhoduje o tom, zda je konkrétní pokus na zvířeti nevyhnutelný (zda neexistuje alternativa nebo zda není třeba úplně zbytečný), v tom, kdo o těchto otázkách rozhoduje, a v tom, kolik finančních zdrojů se investuje do hledání, rozvíjení a zavádění alternativních metod bez využití zvířat. Odbornost na poli přírodních věd totiž nemusí být (a jak se v této práci snažím ukázat, často ani není) dostatečnou podmínkou pro objektivní zvážení všech aspektů – vědeckých i etických.

Dalším dlouhodobějším cílem by mohla být též změna způsobu vzdělávání budoucích vědců, která by podle mého názoru měla co možná nejvíce minimalizovat používání zvířat. Jak již bylo zmíněno, současný způsob vědecké socializace může vést k systematickému potlačení etických zábran i schopnosti soucitu s používanými zvířaty. Alternativní metody vzdělávání naopak podporují soucitnější postoje vůči zvířatům, a mohly by tak vést také k větší názorové otevřenosti dotyčných vědců.

Věřím, že lepší vzájemné porozumění obou stran a otevřená, racionální a etická diskuze povede k pokroku jak na poli etiky, tak i vědy samotné.

Literatura

- Arluke, A. 1990. „Moral Elevation in Medical Research.“ *Advances in Medical Sociology* 1, 189-204.
- Arluke, A. 1994. „,We Build a Better Beagle': Fantastic Creatures in Lab Animal Ads.“ *Qualitative Sociology* 17 (2), 143–158.
- Barr, G., Herzog, H. 2000. „Fetal Pig: The High School Dissection Experience.“ *Society and Animals* 8 (1), 53-69.
- Birke, L., Smith, J. 1995. „Animals in experimental reports: The rhetoric of science.“ *Society and Animals* 3 (1), 23-42.
- Darwin, Ch. 1871. *The Descent of Man*. John Murray, London.
- Davies, G. F., Greenhough, B. J., Hobson-West, P., Kirk, R. G. W., Applebee, K., Bellingan, L. C., et al. 2016. „Developing a Collaborative Agenda for Humanities and Social Scientific Research on Laboratory Animal Science and Welfare.“ *PLOS ONE* 11 (7), 1-12.
- DeMello, M. 2012. *Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies*. New York: Columbia University Press.
- Elias, N. 2006. *O procesu civilizace: Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě. /I*. Praha: Argo.
- European Union 2010, „Directive 2010/63/EU of the European Parliament and the Council of 22 September 2010 on the protection of animals used for scientific purposes.“ *Official Journal of the European Union* 276, 33-79, Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:276:0033:0079:en:PDF> (staženo 20. 12. 2016)
- Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. New York: Longman.
- Franklin, A. 1999. *Animals and Modern Cultures. A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*. London: Sage Publications.
- Gluck, J. P., Kubacki, S. 1991. „Animals in Biomedical Research: The Undermining Effect of the Rhetoric of the Besieged.“ *Ethics & Behavior* 1 (3), 157-173.
- Guerrini, A. 2003. *Experimenting with Humans and Animals: From Galen to Animal Rights*. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Herzog, H. A. 1993. „,The Movement is My Life': The Psychology of Animal Rights Activism.“ *Journal of Social Issues* 49 (1), 103-119.
- Ingold, T. 2003. „From Trust to Domination: An alternative history of human-animal relations" in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library, 1-22.

- Lynch, M. E. 1988. „Sacrifice and the Transformation of the Animal Body into a Scientific Object: Laboratory Culture and Ritual Practice in the Neurosciences.“ *Social Studies of Science* 18 (2), 265–289.
- Michael, M., Birke, L. 1994. „Enrolling the Core Set: The Case of the Animal Experimentation Controversy.“ *Social Studies of Science* 24 (1), 81-95.
- Paul, E. S. 1995. „Us and Them: Scientists' and Animal Rights Campaigners' Views of the Animal Experimentation Debate.“ *Society and Animals* 3 (1), 1-21.
- Phillips, L., Jorgensen, M. W. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Phillips, M. T. 1993. „Savages, drunks, and lab animals: The researcher's perception of pain.“ *Society and Animals* 1 (1), 61-81.
- Pedersen, H. 2014. „Knowledge production in the ‘Animal Turn’: Multiplying the image of thought, empathy and justice.“ In Andersson Cederholm, E., Björck, A., Jennbert, K., Lönngren, A-S. (Eds.) *Exploring the Animal Turn: Human-Animal Relations in Science, Society and Culture*, Lund: Pufendorfinstitutet, 13-18.
- Russell, W. M. S., Burch, R. L. 1959. *The Principles of Humane Experimental Technique*. London: Methuen.
- Serpell, J. A. 1986. *In the Company of Animals: A study of human-animal relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Serpell, J. A. and Paul, E. 2003. „Pets and the Development of Positive Attitudes to Animals“ in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library, 127-144.
- Singer, P. [1975] 2001. *Osvobození zvířat*. Praha: Práh.
- Solot, D., Arluke, A. 1997. „Learning The Scientist's Role: Animal Dissection in Middle School.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 26 (1), 28-54.
- Taylor, N. 2005. „Luddites or Limits? The Attitudes of Animal Rights Activists Towards Science.“ *Animal Liberation Philosophy and Policy Journal* 3 (1), 1-16.
- Thomas, K. 1991. *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500–1800*. Penguin Books Ltd, Kindle Edition.
- Turner, J. Z. 1998. „I don't want to see the pictures: Science writing and the visibility of animal experiments.“ *Public Understanding of Science* 7, 27-40.
- Vandrovcová, T. 2011. *Zvíře jako pokusný objekt: sociologická reflexe*. Praha: Triton.

Přehled odborné a publikační činnosti

Pedagogická činnost

Od roku 2014 vyučuji předmět *Úvod do Animal Studies* na katedře sociologie FF UK, který navštěvují studenti z různých oborů a fakult univerzity. Od roku 2015 tentýž předmět vyučuji na katedře environmentálních studií FSS MU a pod názvem *Animals in Human Society: Psychological Perspectives* také na katedře psychologie UNYP, kde rovněž od roku 2015 vyučuji předmět *Social Psychology*.

Akademická činnost

V roce 2010 jsem se stala hlavní řešitelkou dvouletého projektu *Diskurzivní analýza objektifikace zvířat v České republice* financovaného Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (GAUK č. 47210).

V roce 2011 jsem v Praze spolu s Richardem Twinem z UK zorganizovala druhou evropskou konferenci věnovanou Critical Animal Studies, která se jmenovala *Reconfiguring the 'Human'/'Animal' Binary – Resisting Violence*. Od roku 2013 do 2015 jsem byla regionální vedoucí evropské pobočky *Institute for Critical Animal Studies* (ICAS) a v roce 2015 jsem spoluzaložila *European Association for Critical Animal Studies* (EACAS).

V roce 2016 jsem se stala spoluřešitelem grantového projektu *Selected approaches to environmental ethics in V4 countries* financovaného International Visegrad Fund č. 11610045.

Příspěvky na konferencích

The Human-Animal Line Interdisciplinary Approaches, Prague, Czech Rep., 7th - 9th February 2017.

Environmental ethics in V4 countries, Banská Bystrica, Slovakia, 30th September - 1st October 2016.

Conference on Animal Rights in Europe, Warsaw, Poland, 29th - 31st July 2016.

4th European Critical Animal Studies conference: Human & Nonhuman Animals: Liberation, History and Critical Animal Studies, Lisbon, Portugal, 6th - 7th October 2015.

The Ethics of Using Animals in Research, Oxford, UK, 26th - 29th July 2015

Práva zvířat z perspektivy filozofie, sociologie a práva, Prague, Czech Rep., 29th May 2014.

3rd The third European Conference of Critical Animal Studies: The Challenges of Technoscience for Critical animal studies, Karlsruhe, Germany, 28th - 30th November 2013.

Non-human in Social Science III: Past Trajectories - Future Prospects, Prague, Czech Rep., 17th - 18th November 2012.

ICAS Roundtable at Minding Animals 2, Utrecht, Netherland, 3rd July, 2012.

"Critical Perspectives on Animals in Society" Postgraduate Conference, Exeter, UK, 10th March, 2012.

11th Annual North American Conference for Critical Animal Studies, Canisius College, Buffalo, New York, USA, 2nd - 4th March, 2012.

Non-human in anthropology II: limits and boundaries of social science, Prague, Czech Rep., 19th - 20th December, 2011.

The 2nd Annual European Conference for Critical Animal Studies: Reconfiguring the 'Human'/'Animal' Binary – Resisting Violence, Prague, Czech Rep., 15th - 16th October, 2011.

Non-human in anthropology: limits and boundaries of social science, Prague, Czech Rep., 4-5 December, 2010.

Přehled publikační činnosti

Vandrovcová, T. 2016. „Development of Positive Attitudes to Animals and Barriers of Ethical Consumption.“ In Baďurová, B., Szántó, V., Vandrovcová, T., Wróblewski, Z. *Selected Approaches to Environmental Ethics in V4 Countries*, Lublin: Academicon, 75-92.

Vandrovcová, T. 2015. „Sociologie zvířat: přehledová stat' o oboru Human-Animal Studies.“ *Naše společnost* 13 (1), 23-33.

Vandrovcová, T. 2014. „Radical Humility: Toward a More Holistic Critical Animal Studies Pedagogy“ In Nocella, A. II (ed) et al. *Defining Critical Animal Studies: An Intersectional Social Justice Approach for Liberation (Counterpoints: Studies in the Postmodern Theory of Education)*. New York, NY: Peter Lang International Academic Publishers.

Vandrovcová, T., Příběžská, A. 2012. „Volební preference vybraných stran do Poslanecké sněmovny 2 - časová řada.“ Praha: *Centrum pro výzkum veřejného mínění*. Dostupné z:

<http://cvvm.soc.cas.cz/casove-rady/volebni-preference-vybranych-stran-do-poslanecke-snemovny-2-casova-rada> (staženo 20. 3. 2017)

Vandrovcová, T., Příběžská, A. 2012. „Volební preference vybraných stran do Poslanecké sněmovny - časová řada.“ Praha: *Centrum pro výzkum veřejného mínění*. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/casove-rady/volebni-preference-vybranych-stran-do-poslanecke-snemovny-casova-rada> (staženo 20. 3. 2017)

Vandrovcová, T. 2012. „Spokojenost se životem - časová řada.“ Praha: *Centrum pro výzkum veřejného mínění*. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/casove-rady/spokojenost-se-zivotem-casova-rada> (staženo 20. 3. 2017)

Vandrovcová, T. 2011. „Animals in Experimental Research: Discourse Analysis Approach.“ In Gibas, P., Pauknerová, K., Stella, M. et al. *Non-humans in Social Science: Animals, Spaces, Things*. Cerveny Kostelec: Pavel Mervart, 57-68.

Vandrovcová, T. 2011. *Zvíře jako pokusný objekt: sociologická reflexe*. Praha: Triton.